

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Борейчук Ірини Олегівни
«Психологічні особливості проявів ксенофобії у студентів»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за
спеціальністю 19.00.01 - загальна психологія, історія психології

Дисертаційна робота Борейчук І. О. є вельми актуальною для України з огляду на декілька важливих причин. По-перше, це пришвидшення та поглиблення процесів глобалізації, що безпосередньо впливають на життя різних країн і спільнот в усьому світі, вимагаючи толерантності до інших культур, етнічних груп, релігій та способів життя як базової умови благополучного співжиття на планеті. Ксенофобія як неприйняття інакшого та агресія щодо нього є явищем, що потенційно здатне поставити під питання як благополучний розвиток людства, так і загалом його фізичне виживання. Другою причиною є конфлікт на сході України, який подекуди сприймається як такий, що має етнічний вимір. Навряд чи можна погодитися з такою оцінкою, але той факт, що події, що почалися в лютому 2014 року, суттєво впливають на міжетнічне сприймання та міжетнічні стосунки в Україні, є безсумнівним. Те саме стосується сприймання різних релігій та конфесій, а також місцевих спільнот та людей, що є носіями різних мов. Дисертантка успішно відобразила всі зазначені вище явища у своїй роботі, здійснивши ґрунтовне дослідження ставлення студентів до іншого, інакшого.

Мета, завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження цілком відповідають його темі. В дисертації Борейчук І. О. викладено теоретичні засади проблеми ксенофобії, описано стратегію, основні методи та результати емпіричного дослідження, а також розроблена на цій основі програма первинної, вторинної і третинної профілактики та корекції проявів ксенофобії у студентів. Кожен розділ містить значущі теоретичні або емпіричні дані, представлені відповідно до висунутих завдань і мети дослідження. Слід відзначити послідовність у організації кожної частини дослідження,

структурування етапів роботи, що взаємопов'язані між собою та створюють єдину логічну систему. Варто відзначити належний рівень науково-психологічної підготовки дисертантки, що дозволило побудувати психодіагностичну батарею валідних та надійних методик для емпіричного дослідження, отримати важливі та статистично значущі дані. Отримані дисертанткою емпіричні дані лягли в основу розробки програми профілактики і корекції проявів ксенофобії. Зауважимо, що стосовно обраних методик можливі різні думки з приводу можливості застосування тесту Р. Кеттела поза англomовним простором. Також треба наголосити на існуванні нової версії ціннісного опитувальника Ш. Шварца (а саме, PVQ-R2R), в якому за основу береться оновлена теорія 19, а не 10 цінностей. Втім, тест Р. Кеттела активно й успішно застосовується в Україні, а попередні варіанти ціннісного опитувальника Ш. Шварца не втратили своїх психометричних властивостей.

У першому розділі дисертації *«Теоретико-методологічні основи дослідження ксенофобії в структурі особистості»* здійснено теоретичне узагальнення вивчення проблеми ксенофобії в працях вітчизняних та зарубіжних науковців; систематизовано психологічні уявлення щодо природи, форм, видів, категоризації ксенофобії як психологічного феномену на рівні суспільно-політичних трансформацій, соціально-психологічних процесів, а також на рівні особистісних рис, станів і властивостей.

У другому розділі *«Емпіричне вивчення психологічних особливостей проявів ксенофобії у студентів»* висвітлено концептуальні та методологічні засади дослідження й окреслено процедурно-методичну організацію емпіричного вивчення психологічних детермінант та механізмів розвитку ксенофобії та її проявів у сучасних студентів.

У третьому розділі *«Особливості розробки та впровадження програми профілактики проявів ксенофобії у студентів»* презентовано особливості профілактичної роботи зі студентами, які демонструють різний рівень ксенофобії, висвітлено методологічні й методичні засади корекційно-

розвивальних та консультаційних впливів, які реалізовувались під час формувального експерименту.

Психологічні детермінантами розвитку ксенофобії було поділено дисертанткою на індивідуальні: інтолерантність, висока ступінь ворожості до інших, конформність, емоційна нестабільність, низький самоконтроль; й соціально-психологічні: орієнтація на домінування, відчуття соціальної ізоляції, негативна компліментарність, домінування ідеї титулованої (чи «титульної»?) нації (правильніше використовувати поняття «титульний етнос»), етнічна упередженість, етноцентризм, соціально-економічна нестабільність та високий рівень міграції. Ці поняття коректно визначені в дисертаційній роботі. Особливу цінність та наукову новизну мають виокремлені дисертанткою особистісні профілі осіб з різними рівнями схильності до ксенофобії. З деякими формулюваннями, що мають місце в дисертації, важко повністю погодитись (наприклад, про «викривлене сприйняття» цінності традиції та безпеки), проте інші (про гіпертрофованість цих цінностей) виправляють це.

Результати дисертаційного дослідження приголомшують і примушують замислитися. Високий рівень етнічної толерантності властивий лише кожному п'ятому випробуваному. Фактично, майже 80% випробуваних так чи інакше схильні до прояву ксенофобії, а повною мірою толерантною є лише кожна п'ята особа. Також небезпечним є ксенофобське ставлення до російськомовних українців, жителів Криму та Сходу України, що є неприпустимим з огляду на необхідність консолідації українців перед обличчям небезпек, що загрожують нашій державі. Те саме стосується ксенофобського ставлення до українських мусульман, виявлене в межах дисертаційного дослідження у багатьох його учасників. Непокоїть також стигматизація випробуваними осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації, психічно хворих та ВІЛ-інфікованих. Дисертантка обґрунтовано пояснює причини і механізми того, чому так відбувається.

На щастя, рятує відмічена дисертанткою невідповідність ксенофобських установок реальній поведінці. Важко не згадати тут «Похвалу непослідовності»

польського філософа Л. Колаковського, який відмічав, що якби більше людей були послідовними у своїх поглядах та активно втілювали останні у реальних справах, нашого світу з великою вірогідністю вже не існувало би.

Отримані дані спонукають також до уважного ставлення до рекомендацій з первинної, вторинної та третинної профілактики ксенофобії, запропонованих та емпірично обґрунтованих дисертанткою. В дисертації запропоновано програму профілактики й психокорекції проявів ксенофобії, відображено результати перевірки ефективності цих інтервенцій у процесі тренінгової й консультативної роботи із студентами. Вибір клієнто-центрованого підходу К. Роджерса як методологічної бази слід визнати логічним та вдалим, оскільки цей підхід акцентує увагу на особистісне зростання та самоактуалізацію, важливим елементом якої є адекватна міжособистісна взаємодія. Своєю чергою, вона неможлива без визнання права різних людей на існування, відмінності та інакшість як таку.

Висновки дисертації відображають основні здобутки теоретичної та емпіричної роботи дисертантки, розкривають ступінь розв'язання нею поставлених дослідницьких завдань та визначають перспективи подальших наукових досліджень в ініційованому напрямі.

Таким чином, структурні частини дисертаційної роботи Борейчук Ірини Олегівни внутрішньо пов'язані між собою і становлять органічну єдність. Автореферат ідентичний змісту та основним положенням дисертації. За своїм змістом та оформленням дисертаційна робота та реферат відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України, які висуваються до кандидатських дисертацій.

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаємо за необхідне зазначити наступні дискусійні положення та зауваження до поданої дисертаційної роботи:

1. Першим завданням роботи є в тому числі окреслення структури ксенофобії та її проявів на рівні особистості і суспільства. Структура ксенофобії на рівні суспільства є проблематикою соціології та політології, меншою мірою соціальної психології, але не загальної психології. Виникає питання про те, чи не є дисертація присвяченою скоріше соціально-психологічній проблемі, а не проблемі загальної психології?

2. У роботі вірно та обґрунтовано досліджується ставлення випробуваних до подій АТО, участь в операції самих випробуваних або їх родичів. Підтверджується теза про радикалізацію людей, що стикаються з небезпекою особисто для них, для їхніх родичів та держави, а також зі смертю. Втім, вірогідно, варто було би спробувати отримати інформацію також про політичну участь випробуваних, в тому числі стосовно членства в партіях чи громадських організаціях, ставлення до мітингів, демонстрацій, загалом акцій протесту тощо.

3. Деякі інтерпретації отриманих даних є надто сильними, оскільки висновки робляться без апеляції до власних досліджень або посилань на джерела, що могли би емпірично підтвердити висловлювані дисертанткою тези. Щонайменше, варто робити обмовки на кшталт «вірогідно, діяльність мусульман асоціюється з терактами», або «ісламістська течія, можливо, викликає страх». Щодо останнього звернемо увагу, що іслам й ісламізм не є синонімами, і терміни з інших дисциплін (в цьому прикладі – з історії та релігієзнавства) варто застосовувати з обережністю, або, у разі їх надлишковості та нерелевантності, не застосовувати взагалі.

4. Особи, що брали участь у дослідженні, називаються в тексті то «обстежуваними», то «респондентами», то «опитуваними». Загалом, краще за все обрати єдиний термін (в українській мові це «досліджувані» або «випробувані»), тим паче що «обстежувані» відносяться скоріше до медичної сфери, а поняттями «респонденти» й «опитувані» послуговуються зазвичай не психологи, а соціологи.

5. Теорія К. Юнга визначається сучасною академічною психологією архаїчною та доекспериментальною. Навряд чи апеляції до аналітичної психології доречні в сучасних наукових роботах. З огляду на ці міркування пояснення деяких причин проявів ксенофобії через, наприклад, «архетип Тіні» неможна визнати доречним. При цьому застосування термінології, що має своє коріння у класичному психоаналізі, допустимо, особливо якщо існують надійні та валідні опитувальники – це, зокрема, стосується механізму проєкції.

6. Бажає бути кращим оформлення списку використаних джерел. Зокрема, посилання на персоналії в дисертації не співпадають з зі списком використаних джерел. На сторінці 45 дисертаційного дослідження зазначається, що «Л. Казміренко [84] стверджує, що основою ксенофобії є відчуття власної переваги над іншими, що втілюється в надцінній ідеї титулованої нації», однак в списку джерел під номером 84 значиться: Данилюк І. В. Становлення етнічної психології як галузі наукового знання: історико-теоретичний вимір: автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.01 / І. В. Данилюк ; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. – К., 2010. – 36 с., а праця Л. Казміренко взагалі відсутня.

Зазначені нами зауваження носять дискусійний характер, тому аж ніяк не знижують високої позитивної оцінки розглянутої дисертації і не применшують загального наукового рівня роботи. Більшість із них слід розглядати як рекомендації для подальших досліджень та наукової дискусії при обговоренні дисертації.

Таким чином, аналіз дисертаційної роботи, автореферату й опублікованих наукових праць здобувачки дає нам підставу зробити такий висновок: робота виконана на високому теоретичному та емпіричному рівні; є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе для галузі загальної психології науково-практичне завдання; робота відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету

Міністрів № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.), які висуваються до кандидатських дисертацій, а її авторка Борейчук Ірина Олегівна заслуговує на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – "Загальна психологія, історія психології".

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук,
професор, декан факультету психології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

І. В. Данилюк

Підпис засвідчую
Вчений секретар НАЧ
КАРАУЛЬНА Н. В.
06 . 04 . 2017

